

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 32+355(479.25)»08»

Дмитро Димидюк

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИЧИНИ ВІДНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОГО ВІРМЕНСЬКОГО ЦАРСТВА НАПРИКІНЦІ IX СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано зміни геополітичного становища на Закавказзі, завдяки яким вірмени отримали змогу відновити власну незалежну державу у 884–886 рр. Розкрито особливості арабо-візантійського протистояння, як одного з факторів відновлення Вірменської державності. Охарактеризовано вірмено-візантійські та вірмено-арабські відносини наприкінці IX ст.

Ключові слова: цар Ашот I (884/886–890), Василій I Македонянин (867–886), Багратидська Вірменія (884/886–1045), нахарари, арабо-візантійська боротьба.

Історія вірменської державності в VII–XI ст. проходить крізь призму боротьби Візантійської імперії та Арабського халіфату за територію Вірменії та Закавказзя загалом. Водночас, саме друга половина IX ст. була у всіх відношеннях знаковим періодом для вірмен, адже посилення Візантії та послаблення Халіфату спричинило зміни геополітичного становища на Закавказзі, що дозволило у 884–886 рр.¹ [39, р. 460, 945] здобути незалежність Вірменській державі від мусульманського панування.

В історіографії дана проблема висвітлена опосередковано, адже в більшості випадків історики розглядають відновлення незалежності Вірменії лише з точки зору ослаблення позицій Халіфату, частково чи повністю недооцінюючи роль візантійсько-арабського протистояння та солідну військово-політичну підготовку з вірменського боку, яка сприяла позитивному закріпленню прагнень останніх.

Основні праці з цієї тематики були написані ще в радянський період (як-от монографії Арама Тер-Гевондяна [21] та Карена Юзбашяна [26]), де автори, спираючись на широку джерельну базу, займались радше констатуванням фактів та створенням загальної картини історії ранньосередньовічної Вірменії, не вдаючись у критичний та порівняльний аналіз подій другої половини IX ст. Сучасні ж дослідники (Уоренн Тредголд [39], Річард Ованесян [36], Кирило Туманов [37; 38] та Арсен Шагінян [25]) працюють більше в річищі візантиністики чи арабсько-вірменських відносин, вивчаючи лише окремі аспекти релігійних, політичних та економічних відносин у Вірменії. Зауважимо, що подана тема зовсім не висвітлена в українській історіографії, а всі доступні праці російських, вірменських чи західних істориків лише епізодично вивчають другу половину IX ст., через що й виникла потреба комплексного розгляду еволюції військово-політичного становища Вірменії на шляху до своєї незалежності.

Одним з найголовніших творів, який докладно висвітлює історію Вірменії в IX–X ст., є праця католикаса Ованеса Драсханакертці «Історія Вірменії» (X ст.) [14]. Автор, який був сучасником майже усіх нижчеописаних подій, детально висвітлює історію IX ст. та діяльність першого царя з династії Багратидів – Ашота I, вважаючи, що саме його розумна політика і допомогла відновити незалежність Вірменії [22, с. 40–42]. Окремі факти про історію другої половини IX ст. можемо зустріти в хроніках Псевдо-Шапуха Багратуні (X ст.) [18], Товми Арцруні (X ст.) [41], Мовсеса Каланкатуаці (X ст.) [12], Вардана Великого (XIII ст.) [5], а також у працях ромейського василевса Константина Багрянородного (945–959 рр.) [10]. Лаконічні згадки про цю епоху знаходимо в роботах арабських істориків Аль-Істахрі (X ст.) [19] та Аль-Асіра (XII ст.) [7], котрі описували Вірменію в контексті політичної історії Халіфату. Зауважимо, що усі хроністи, які жили в наступних роках, в переважній більшості копіювали розповіді своїх попередників, інколи додаючи нову інформацію до тексту.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі всіх факторів, які сприяли відновленню незалежної Вірменської держави.

¹ В історіографії тривають дискусії стосовно датування коронації Ашота I, як засновника окремого Багратидського царства. Ашот почав правити ще у 855 р., як ішхан Вірменії під арабською зверхністю, але лише у 884–886 р. був коронований як окремий правитель Багратидського царства.

Завдання дослідження – розглянути геополітичну історію Вірменії та Закавказзя як боротьбу двох протиборчих сил – Візантії та Халіфату. Охарактеризувати внутрішньополітичне та економічне становище Вірменії як «третьої» сторони конфлікту та визначити взаємовплив внутрішніх і зовнішніх факторів на утворення окремої Вірменської держави.

Арабська експансія в 30-их роках VII ст. кардинально змінила геополітичне становище на Близькому Сході, призвівши до занепаду Візантії та Сасанідського Ірану, що в свою чергу, дозволило вірменському народу відновити власну незалежну державу (639–705 рр.). Саме з середини VII ст. розпочалася боротьба Візантії та Арабського халіфату за контроль над Кавказьким регіоном та, зокрема, над Вірменією [30, р. 183–185]. Нестабільна геополітична ситуація на Кавказі дозволила Вірменській державі проіснувати до 705 р., коли вона потрапила в залежність від Халіфату до кінця IX ст. [15, с. 480–481].

Починаючи з VIII ст. територія Вірменії входила до складу арабської провінції Армінія, яка, в свою чергу, була частиною Північного намісництва, яке охоплювало територію Албанії (Хачен), Ширвану, Картлі та Лазики. Правителем провінції був остикан, якого призначав халіф із числа своїх наближених людей. Командування арабськими та місцевими військами для оборони краю (від ромеїв і хозар) та збір податків були головними обов'язками остикана [25, с. 155–160].

Будучи прикордонною провінцією Халіфату, Вірменія, зі своєю сильно розвинутою соціальною ієрархією, здобула певні привілеї з боку халіфів, що супроводжувалося наданням їй автономних прав у питаннях внутрішнього розвитку. Зокрема, далі існував інститут ішхана^{2*} та спарапета^{3**}, а також було збережено права нахарарів^{4***}, хоч й всі вони прямо чи опосередковано підпорядковувались остикану Армінії. Ці права дозволили вірменам зберегти внутрішню автономію та протистояти ісламізації з боку Халіфату, яка особливо посилювалася з кінця VIII ст. [36, р. 76–77].

Економіка Халіфату через неефективне використання коштів чиновниками і марнотратство халіфів постійно потребувала нових надходжень в скарбницю, що проявлялося в збільшенні податків з підлеглих земель. Вірменія, на початку IX ст., була змушена щорічно сплачувати близько 4 млн. дирхем до скарбниці Халіфату [16, с. 590], що було доволі великою сумою [25, с. 135–143]. Вірменські джерела, які описують період VIII–IX ст. говорять, що найбільшою проблемою для Вірменії були не стільки великі податки, а те, що ці податки збирали арабські чиновники, які були: *«беззаконними та кровожерливими. Вони [чиновники – Д. Д.] збирали податки більше норми [забираючи частину собі – Д. Д.], грабуючи тим самим людей...»* [8, с. 94].

Негативна податкова політика Халіфату призводила до ряду заворушень у Вірменії, найбільшими з яких були повстання 747–750 рр. та «Велике повстання» 774–775 рр. [21, с. 197–199], які найчастіше очолювали представники роду Мамиконянів. Поразка у повстаннях змушувала багатьох нахарарів втікати у Візантію, де їх приймав імператор, як союзників у боротьбі проти мусульман [9, с. 75]. Землі втікачів-нахарарів конфісковували на користь держави, а частину наділів віддавали вірним родам, зокрема і Багратидам (Багратуні), які, будучи лояльними до Халіфату, стали найвпливовішим знатним родом у Вірменії. Зазначимо, що Багратиди були спадковими ішханами та одними з найбільших землевласників в країні [21, с. 181–182], що дало їм змогу в другій половині IX ст. очолити рух за відновлення військової та політичної незалежності Вірменії.

Найбільшою перепоною для здобуття суверенітету Вірменією були внутрішні протиріччя між нахарарами, які не маючи між собою єдності, не могли протистояти Халіфату. Водночас, араби активно протегували та залучали окремих правителів до своїх військових кампаній [18, с. 150–152], інших же прагнули відсторонити від політичного життя. У такій ситуації необхідною умовою для звільнення Вірменії з-під мусульманської залежності стало військове ослаблення Халіфату та прихід на вірменський трон нового правителя, який міг би підкорити більшість нахарарів своїй волі та об'єднати їхні землі у єдиній державі – Вірменському царстві. У свою чергу нахарари готові були тимчасово підкоритися вірменському царю, адже лише в союзі з ним, вони могли звільнитися від арабського панування.

² * Ішхан – правитель Вірменії у VII–IX ст. Займався адміністративними та соціально-економічними справами. Обирали ішхана нахарари і вони були повністю підконтрольні арабському халіфу. Вже з VIII ст. посада ішхана спадково закріплюється за родом Багратидів, які були вірні Халіфату. Згодом, вони стали царями Багратидської Вірменії у IX–XI ст.

³ ** Спарапет – головнокомандувач усіх вірменських військ, друга людина в державі після ішхана.

⁴ *** Нахарари – заможна вірменська знать. У VIII–IX ст. вони були великими землевласниками, які керували певними районами (гаварами) та областями Вірменії, але підкорялися владі ішхана та остикана у військових та економічних питаннях, адже існував сильний централізований тиск зі боку Халіфату. Фактично, виступали самостійними власниками великих землеволодінь.

Арабський халіфат являв собою конгломерат насильно об'єднаних країн і народів, де відсутність економічної бази для такого об'єднання, привласнення державних земель місцевою знаттю, безперервні повстання [1, с. 164–166], а також грандіозні соціальні та релігійні рухи призвели до ослаблення та децентралізації держави вже на початку IX ст. [23, с. 116–118, 125–127, 134–135]. Арабські еміри і вища знать підкорених народів, зміцнивши свою владу, стали спадковими правителями певних областей і прагнули відокремитися від Халіфату, створюючи свої правлячі династії, як це, для прикладу, робили й Багратиди [21, с. 233; 31, р. 148]. З іншого боку, посилення влади військових (гулямів^{5*}) в самому Халіфаті, ще більше погіршило ситуацію [34, р. 14–16]. Сумарно ці події й призвели до розпаду мусульманської імперії в наступних роках.

На вірмено-арабські стосунки сильний вплив мав рух хурремитів^{6**} на чолі з Бабеком, який організував повстання в 816–837 рр. [3, с. 230–236; 27, с. 17–33]. Повстання, яке розпочалось через сильний податковий тиск, переросло у боротьбу за звільнення Азербайджану (Аррану) від арабського панування [2, с. 400–410]. Хоч повстання було придушене, проте воно підірвало стабільність Халіфату та дало поштовх до подальшого розвитку сепаратистських рухів у Вірменії та Грузії.

В середині IX ст. відбувається посилення головного ворога Арабського халіфату – Візантійської імперії, яка в той час переходить від фемної (стратіотської) системи військової організації до професійної найманої армії [33, р. 19], яка у IX–X ст. була здатна проводити активні наступальні операції на всіх фронтах [11, с. 105]. Провісником цього посилення був прихід до влади Македонської династії на чолі з Василієм I. Внутрішній стабільний розвиток та спокійна зовнішньополітична обстановка дозволили ромеям сконцентрувати свої сили на східному напрямі та захопити ряд міст на сході Малої Азії, Сицилії та Криті у другій половині IX ст. [39, р. 455–460].

Усвідомлюючи, що силою неможливо придушити боротьбу вірменських нахарарів, Халіфат був змушений піти на поступки вірменам, боячись їхнього союзу з ромеями. Розглянемо одне з останніх повстань вірменських нахарарів у 850–852 рр. Халіфат, намагаючись двічі зібрати податки протягом року, наштотхнувся на серйозний опір вірменського населення та нахарарів [7, с. 68]. Такі знатні роди, як Сюні, Арцруні, Багратиди та інші, брали активну участь у повстанні та навіть виганяли остикана Армінії з території Вірменії. Киракос Гандзакеці, вірменський історик XIII ст., писав, що виступи розпочалися через «надмірну жадібність арабських збирачів податків» [9, с. 76–77].

Вже у 851 р. 30-тисячна армія нового остикана Юсуфа попрямувала до Вірменії, але це війсьсько було розбите повстанцями [7, с. 68]. Опісля халіф Мутаваккіль (847–861 рр.) відправив армію еміра Буги, щоб придушити повстання, що й було зроблено у 852 р. Саму Вірменію було піддано грабунку [14, с. 106–144], а очільників заколоту (ішхана Баграта II Багратуні (830–851 рр.) та представників родів Арцруні та Сюні) було страчено [5, с. 102–105]. Вірменське повстання було одним з багатьох виступів, які відбувалися по всій території Халіфату, що свідчило про агонію держави [32, р. 468].

Після смерті Баграта II Багратуні новим ішханом Вірменії у 855 р. став Ашот Багратуні [35, р. 117–118]. Не маючи змоги й надалі проводити жорстку централізаторську політику, Аббасиди намагалися привернути до себе Ашота Багратуні надавши йому титул «*батрік ал-батаріка*» (ішханац ішхан або «князь князів») в 862 р. [26, с. 66–68], щоб останній не вступив у союз з ромеями [37, р. 611–613]. Киракос Гандзакеці писав, що відтоді Ашота почали йменувати «*царем Вірменії*» [9, с. 78–79], а між Вірменією та Халіфатом почали формуватися сюзеренно-васальні відносини. Ованес Драсханакертці так описує цю подію: «*Був відправлений до Вірменії остикан Аль-Армані, який за велінням халіфа призначив ішханац ішханом Вірменії Ашота Багратуні. Остикан прикрасив його [Ашота – Д. Д.] багатим одягом і надав царські почесні. Довірів йому збір податків з території всієї Вірменії та доручив самому надсилати частину з них до скарбниці Халіфату. Таким чином він опинився найпочеснішим і старшим серед усіх нахарарів Вірменії і всі уклали з ним союз, дійсно вважаючи його своїм царем. Сам остикан і надалі мав охороняти вірменські землі*» [14, с. 115–116].

⁵ * Гулями – регулярна арабська армія створена в 30-их роках IX ст., яка формувалася з тюркського населення та прямо підпорядковувалась халіфу. З часом, влада гулямів досягла небувалих висот. Усвідомивши себе єдиною силою, здатною контролювати величезну імперію, гулями захопили в свої руки владу в Халіфаті. За 861–870 рр. гулями скинули і звели на престол чотирьох халіфів. Цей факт красномовно демонструє сильну внутрішньополітичну кризу держави.

⁶ ** Хурремити – масовий рух в північному Ірані та Азербайджані (Аррані) за соціальну рівність людей (проти великих податків), який переріс у прагнення реформувати іслам в бік зороастризму та повної рівності людей.

Вважаємо, що Ашот Багратуні отримав права арабського правителя (остикана). Він стежив за збором податків і йому підкорялися не тільки вірменські нахарари (Сюні, Арцруні, Рштуні та інші), але й мусульманські племена Кайситів, які проживали на теренах Вірменії [13, с. 83]. Зауважимо, що деякі вельможі часто противились волі вірменського царя, покликаючись на свої історичні права та військову силу, що значно гальмувало політичний розвиток Вірменії в наступних роках [18, с. 162–163].

Якщо не враховувати легендарну розповідь середньовічного історика Вардана Великого [17, с. 140–141; 28, р. 164] про коронацію вірменською короною ромейського василевса Василя I (який нібито за походженням був з стародавньої вірменської царської династії Аршакидів) [5, с. 108–109], то у нас не має жодних даних про офіційні зв'язки між ромейським василевсом та ішханац ішханом до 885–887 рр., адже вірмени були васалами Халіфату і не могли самовільно контактувати з іншими державами (хоча неофіційні відносини могли бути). Відомим є листування між Ашотом і патріархом Фотієм (857–867/876–886 рр.), яке відбувалося в 60-их рр. IX ст. і стосувалося в більшій мірі релігійних питань [24, с. 262–265]. Звісно, Візантія сприяла здобуттю вірменами своєї державності різними способами [38, р. 126–127], але на відкриту конфронтацію з Халіфатом за вірменські землі ромеї так і не посміли піти, вичікуючи на сприятливу геополітичну ситуацію.

За висловом хроніста Вардана Великого, *«Ашоту не вистачало тільки корони, щоб бути повністю незалежним правителем, про що так сильно думали вірменські нахарари»* [5, с. 110]. Вірменська знать вислала посольство до халіфа Мутаміта (870–892 рр.), щоб останній офіційно визнав Ашота царем Вірменії. Арабський халіфат не хотів миритися з думкою про втрату Вірменії, але розумів, що якщо не лишити хоч частково Вірменію в орбіті свого впливу, то вона перейде під вплив Візантії і стане прекрасним плацдармом для подальшого просування ромейських військ на Схід [4, с. 84]. Тому в 884–886 рр. халіф був змушений визнати політичне самоврядування Ашота виславши йому *«царську корону, царські шати, дарунки, зброю і прикраси, які привіз остикан Ісе»* [14, с. 118–119].

За вірмено-арабським договором було встановлено, що Вірменія лише формально є залежною від Халіфату. Арабські посланці повинні були коронувати нових правителів Вірменії, а вірмени натомість сплачували формальну данину в скарбницю Халіфату. Василій I також поспішив надіслати Ашоту корону і укласти з ним союзний договір, який був кроком у відповідь на вірмено-арабський договір 884–886 рр. [29, р. 18, 21]. Це означало, що Вірменське царство отримало міжнародне визнання. У 887 р. (існує версія про 885 р.) [39, р. 945] Ашот Багратуні з великими почестями вінчався на царство короною, присланою з Візантії [5, с. 110].

Багратидська Вірменія, отримавши у 884–886 рр. *de facto* політичну незалежність, змушена була водночас визнавати сюзеренітет Халіфату до 928 р., коли представник халіфа (емір Атропатени чи Азербайджану) більше не коронував вірменського царя [21, с. 237–248]. З 937 р. емір, котрий водночас був остиканом Армінії, припинив свої військові набіги на Вірменію [40, т. 2, с. 38–50], а вже після 952 р. вірмени повністю перестали сплачувати будь-які податки емірату [36, р. 165]. Поступове ослаблення арабських впливів на Закавказзі призвело до посилення позицій Візантії, яка з часом стає новим сюзереном для християнських держав цього регіону. Візантійські імператори називали царя Вірменії *«своїм улюбленим сином»* і надали йому титул «архонта архонтів» (царя царів) [14, с. 119]. На думку К. Юзбашяна, така дія означала те, що, Вірменія входила у візантійську співдружність націй та перебувала у сфері впливу Візантії [38, р. 122–129].

Вважаємо, що Вірменія *de-jure* так ніколи й не була незалежною державою, визнаючи протекторат Халіфату та Візантії, через що Ніна Гарсоян характеризує це політичне утворення як «автономна держава» [36, р. 149].

Імператор Константин Багрянородний писав, що: *«Перший вірменський цар Ашот володів усіма країнами сходу»* [10, с. 189]. Сурген Єремян, покликаючись на різні кавказькі джерела вважає, що заручившись підтримкою Візантії та Халіфату, Багратиди підкорили собі всіх вірменських нахарарів, а також стали сюзернами царів Картлі, Албанії та племен Кайситів (які проживали в області Харк), контролюючи *de facto* майже все Закавказзя [6, с. 6]. З цією думкою згідний і російський сходознавець Валерій Степаненко вважаючи, що перші вірменські царі Ашот I, Смбат I (890–913/914) і Ашот II (914–928) володіли титулом «архонт архонтів», тобто, з точки зору Імперії, наділялися вищою владою відносно Албанії [12, с. 168–169] та Картлі [6, с. 6], включаючи і прямих васалів Багратидів [20, с. 44].

Доказом цього є описи арабських авторів території Вірменії кінця IX ст., де історик Аль-Істахрі пише наступне: «...територія Вірменії межує з Візантією, де доходить до Трапезунду. Її кордони тягнуться до міста Бердаа і до Джазіри, до Адербейджана і до Дабіля» [19, с. 19]. Сучасні історики вважають, що кордони Багратидської держави та її васалів простягалися на півдні до областей навколо озера Ван, на сході до річки Кури, на півночі до міста Тифліса, а на заході до Феодисіополя, фактично, займаючи територію майже всього Закавказзя [21, с. 238–239].

Завдяки успішній дипломатії та наявності непоганого військового плацдарму, вірмени змогли вдало використати своє стратегічне розташування як буферної зони між двома наддержавами та здобути свою незалежність наприкінці IX ст. Об'єднання вірменської знаті навколо ішхана Ашота I та отримання негласної підтримки ромейського василевса було потужною демонстрацією сили, яка виявилась більшим фактором впливу на арабів, ніж її застосування у відкритій боротьбі. Водночас, для Візантії та Халіфату створення незалежного Вірменського царства виглядало радше як компроміс в питанні боротьби за територію Закавказзя, адже військово-протистояння продовжуватиметься й у наступних роках, а сама Вірменія перебуватиме у васальній залежності від тої чи іншої сторони конфлікту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Ат-Табарі. Історія пророків і царів [914 г.]. *Історія середніх віків. Хрестоматія*. Под ред. В. Степанова, А. Шевеленко. Москва: Наука, 1969. С. 164–166.
2. Ат-Табарі. Історія пророків і царів [914 р.]. *Історія середньовічного Сходу. Тематична хрестоматія*. Під ред. В. Рубеля. К.: Либідь, 2000. С. 400–410.
3. Буниятов З. Азербайджан в VII–IX вв. Баку: Издательство Академии наук Азербайджанской ССР, 1965. 404 с.
4. Васильев А. Византия и арабы. Политические отношения Византии и арабов за время Македонской династии. Санкт-Петербург: Типография И. Скороходова, 1902. Т. II. 554 с.
5. Всеобщая история Вардана Великого [XIII ст.]. Пер. с арм. Н. Эминь. Москва: Тип. Лазарев. ин-та вост. яз., 1861. 218 с.
6. Еремян С. Общность судеб и культурно-политическое содружество народов Закавказья в IX–XIII вв. *Кавказ и Византия*. Ереван, 1982. Вып. 3. С. 5–9.
7. Материалы по истории Азербайджана из Тарих-ал-камиль Ибн-ал-Асира [XIII ст.]. Пер. с араб. П. Жузе. Баку: АзФан, 1940. 138 с.
8. История халифов вардапета Гевонда [VIII ст.]. Пер. с арм. К. Патканьяна. Москва: Книга по Требованию, 2012. 191 с.
9. Киракос Гандзакечи. История Армении [XIII ст.]. Пер. с арм. Л. Ханларян. Москва: Наука, 1976. 358 с.
10. Константин Багрянородный. Об управлении империей [X ст.]. Пер. Г. Литаврина, А. Новосельцева. Москва: Наука, 1991. 496 с.
11. Кучма В. Военно-экономические проблемы византийской истории на рубеже IX–X вв. по «Тактике Льва». *Античная древность и средние века*. Свердловск, 1973. Вып. 9. С. 102–113.
12. Мовсес Каланкатуаци. История страны Алуанк [X ст.]. Пер. Ш. Смбатяна. Ереван: АН АрмССР, 1984. 258 с.
13. Мушегян Х. Клад куфических монет IX–X вв., найденный в 1955 г. в развалинах Двина. *Известия АН Арм. ССР. Общественные науки*. Ереван, 1957. Вып. 12. С. 72–84.
14. Ованес Драсханакертци. История Армении [X ст.]. Пер. с арм. М. Дарбинян-Меликян. Ереван: Советакан Грох, 1986. 396 с.
15. Очерки истории СССР в 9-ти т. Москва: Изд. АН СССР, 1958. Т. II. 959 с.
16. Очерки истории СССР в 9-ти т. Москва: Изд. АН СССР, 1953. Т. III. Часть I. 998 с.
17. Продолжатель Феофана. Жизнеописание царей [X ст.]. Пер. с греч. Я. Любарского. Санкт-Петербург: Алетей, 2009. 400 с.
18. Псевдо-Шапух Багратуни. История анонимного повествователя [X ст.]. Пер. М. Дарбинян-Меликян. Ереван: АН АрмССР, 1971. 238 с.
19. Ал-Истахрий. Из книги путей царств [X ст.]. *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*. Ред. К. Яновский. Тифлис, 1901. Вып. 29. С. 19.
20. Степаненко В. Из истории армяно-византийских отношений второй половины X–XI в. (к атрибуции монет Кюрикс курупалата). *Античная древность и средние века*. Екатеринбург, 1978. Вып. 15. С. 43–51.
21. Тер-Гевондян А. Армения и Арабский халифат. Ереван: АН АрмССР, 1977. 319 с.
22. Тер-Мкртчян Л. Армянские источники о Палестине V–XVIII вв. Москва: Наука, 1991. 299 с.
23. Филштинский И. История арабов и Халифата (750–1517 гг.). Москва: АСТ: Восток–Запад, 2006. 349 с.
24. Фотія, святейшого архієпископа константинопольського. О гробі Господа нашого Ісуса Христа і другія малі творення [IX ст.]. *Православний палестинський збірник*. Пер. Г. Дестуниса, Н. Марра. Санкт-Петербург, 1892. Вып. 31. С. 262–265.

25. Шагинян А. Государственные налоги Арминийи. *Историко-филологический журнал НАН Республики Армения*. Ереван, 2009. Вып. 2–3. С. 135–144.
26. Юзбашян К. Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX–XI вв. Москва: Наука, 1988. 305 с.
27. Ямпольский З. Восстание Бабека (краткий очерк). Баку: Хатун Плюс, 2010. 52 с.
28. Dvornik F. The Photian Schism: History and Legend. Cambridge: University Press, 1948. 503 p.
29. Jones L. Between Islam and Byzantium. London: Ashgate Publishing, 2007. 144 p.
30. Kaegi W. Byzantium and the Early Islamic Conquests. Cambridge: University Press, 2005. 314 p.
31. Kennedy H. The Armies of the Caliphs: Military and Society in the Early Islamic State. London: Routledge, 2001. 256 p.
32. Najeebabadi A. History of Islam. Houston: Darussalam, 2001. Vol. 2. 639 p.
33. Nicolle D. Romano–Byzantine Armies 4th–9th Century. Oxford: Osprey Publishing, 1992. 49 p.
34. Nicolle D. The Armies of Islam VII–XI centuries. Oxford: Osprey Publishing, 1995. 51 p.
35. Step'annos Orbelean. History of the State of Sisakan [XIII c.]. transl. from Armen. by R. Bedrosian. New Jersey, 2012. 288 p.
36. The Armenian People from Ancient to Modern Times. New-York: St. Martin's Press, 1997. Vol. I. 372 p.
37. Toumanoff C. Armenia and Georgia. *The Cambridge Medieval History*. Cambridge, 1966. T. IV. P. 593–637.
38. Toumanoff C. Caucasia and Byzantium. *Traditio*. Cambridge, 1971. № 27. P. 111–158
39. Treadgold W. A History of the Byzantine State and Society. Stanford: University Press, 1997. 1019 p.
40. Եղիազարյան Ա. Արաւ Բագրատունու հզորացումը Հայաստանի շուրջը ձևավորված կորիզային կառուցվածքի պայմաններում. Հայագիտության հարցեր. Երևան, 2016. № 1(7). Էջ. 38–50. [Єгіазарян А. Піднесення Абаса Багратуні в умовах нової політики навколо Вірменії. *Вірменознавчі дослідження*. Єреван, 2016. № 1(7). С. 38–50.]
41. Թովմա Արծրունի. Պատմութիւն տանն Արծրունեաց [X դար.]. Խմբ. Բ. Յ. Դարբինյան–Սեփրյանի. Երևան: Մազադար, 2006. 504 էջ. [Товма Арцруні. Історія дому Арцруні [X ст.]. Ред. М. Дарбинян–Меликян. Єреван: Магахат, 2006. 504 с.]

Стаття надійшла до редколегії 01.01.2017

Дмитрий Дымыдюк

ПРЕДПОСЫЛКИ И ПРИЧИНЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ НЕЗАВИСИМОГО АРМЯНСКОГО ЦАРСТВА В КОНЦЕ IX ВЕКА

В статье проанализированы изменения геополитической обстановки в Закавказье, благодаря которой армяне получили возможность восстановить собственное независимое государство в 884–886 гг. Рассмотрены причины упадка Арабского халифата и усиление Византийской империи во второй половине IX в. Определены военно-политические факторы, которые способствовали консолидации армянской знати и заключению союза с Византией. Раскрыты особенности арабо-византийского противостояния, как одного из факторов восстановления Армянской государственности. Охарактеризовано армяно-византийские и армяно-арабские отношения в конце IX в.

Ключевые слова: царь Ашот I (884/886–890), Василий I Македонянин (867–886), Багратидская Армения (884/886–1045), нахарары, арабо-византийская борьба.

Dmytro Dymydiuk

PRECONDITIONS AND REASONS FOR THE RESTORATION OF INDEPENDENT ARMENIAN KINGDOM IN THE LATE NINTH CENTURY

The aim of this article is to analyze the change in geopolitical situation in Transcaucasia, which enabled Armenians to restore their independent state in 885. We examine the reasons of decline of the Arab caliphate and strengthening of the Byzantine Empire in the second half of the ninth century. We take a closer look at the internal factors that contributed to the consolidation of the Armenian nobility and making alliance with Byzantine Empire. The Arab-Byzantine conflict is considered to be among the factors which lead to restoration of the Armenian independence. The article gives the characteristics of the Armenian-Byzantine and Armenian-Arab relations in the late ninth century.

Key words: Ashot I of Armenia (884/886–890), Basil I the Macedonian (867–886), Bagratid Armenia (884/886–1045), nakharars, Arab-Byzantine conflict.